

Gyulaférvári székfoglaló előadásának záró szakaszát így indította Apácai: „Hic jam orationis meae vela contraherem, auditores, rotasque ipsius sufflamini confestim sinerum, nisi quorundam . . .” (Most már, hallgatóim, bevonnám beszédem vitorláit és rögtön megkötném kerekeit, ha . . .)¹⁸. Talán a Georgicának is része van e hajó-jelenet megfogalmazásában, Vergilius ugyanis így kezdi művének befejező szakaszát:

IV. 116–124. Atque equidem, extremo ni iam sub fine laborum | vela traham et terris festinem
advertere proram, | forsitan et pingues hortos quae cura colendi | ornaret, canerem, biferique rosaria
Paesti, | quoque modo potis gauderent intyba rivis | et virides apio ripae, tortusque per herbam |
cresceret in ventrem cucumis, nec sera comantem | narcissum aut flexi tacuissem vimen acanthi |
pallentesque hederas et amantis littora myrtos.

És bizonyára ha már munkámnak szintén végén a vitorlyákat lejobb nem vonnám, és nem sietném a föld felé fordítani a hajó orrát, talám éléneklekén azt is, micsoda dolgoknak művelése – munka – ékesített meg a sivár kerteket; és a Paestum városának esztendőnként felszer termő rósis helyeit; és azt is: mi módon gyönyörködgyenek a katángkórók – a felszlvandó – folyamatok beivásában és a méhfüvel zöldellő partok; és mimódon nőne a földön a hasa bevont tekeres ugorka; és nem is hallgattam volna el a későre zöldellő narcissus füvet, sem az acanthus fünek higoály veszzéjét, sem a sárgálló folyó borostyányokat, sem az partokat szerető myrtusokat . . .

Egy jeles klasszikus szerző tankölteményének 1641 előtt készült magyar prózai fordítása van tehát birtokunkban. Nem műfordítás ez, távolról sem az: bemutatott példáinkból is kitetszik, hogy iskolás diákmunkával van dolgunk. Azt azonban mégis jól dokumentálja ez a viharvert kézirat, hogy ahol ezt leírták, ott *nemcsak a latin nyelv műhelye volt az iskola, de a magyaré is*, annak ellenére, hogy a feldolgozandó, megtárgyalandó műalkotás latin szerző latin nyelvű műve volt. Hogyan lehet ezt szabatosan, pontosan, szépen magyarra fordítani? E küzdelem és birtokbavétel értékes emléke e korai iskolás prózai Georgica-fordításunk.

S közben ezek – a magyar nyelvet kalapáló, csiszoló, finomító – kollégiumi diákok talán e vergiliusi remekmű irodalmi értékeire, esztétikai szépségeire is ráéreztek: arra a remekműre, amelyről olyan magasra értékelő szavakat írt le a szigorú Babits: a Georgica szerinte csodálatos költemény, melyben Aratos száraz műfaját theokritosi édesség hatja át, és lucretiusi filozófia. A költő ismét leereszkedik a „szelíd cserjékhez és alacsony bokrokhoz”, melyek közt méhek zengenek, bárányok legelnek és szőlő kapaszkodik. Verseiben minden fűszál megelevenül és muzsikál. A „földművelés tudománya” nem rideg tan az ő szájában. Egész élete az, mindennapi valósága, lírája, honficélya és emberi vallása. A leggyöngédebb muzsikájú versek költője elérkezett a földhöz, a realitáshoz.¹⁹

E költemény első magyar prózai fordítását hagyták ránk e kéziratban ismeretlen XVII. századi kollégiumi diákjaink.

Szauer Mária

VERSEGHY FERENC ISMERETLEN KÉZIRATAI

„ . . . majdnem kilencz esztendei fogságot, Kuffsteinban, Grézben és Brunában, szenvedni kén-telenítetett . . . a Párizs Pápai Szótárát és egyéb könyveit külömbféle jegyzetekkel beírta . . .” – közli Sággy Sándor a Verseghy Ferencről szóló könyvében (*Verseghy Ferenc Maradványai és élete*. Buda, 1825).

A Verseghy-kutatás azóta több olyan nyomtatott kötetet fedezett fel, melybe – a margóra, a sorok közé – műveit írta Verseghy Ferenc a fogsága alatt. Az *Uránia* I. évf. III. kötetének lapjai s a *Mi a poézis?* (névtelenül kiadott saját műve 1793-ban) című könyvek nyomtatott oldalainak egy része kézzel, apró betűkkel sűrűn teleírtak. Joó Tibor az *Uránia*-ról (Magyar Könyvszemle, 1938. 72–73.) és Gálos Rezső a *Mi a poézis?*-ről (ITK 1938.) szolgáltaták a megfejtést, beszámolva az Országos Széchényi Könyvtár Folyóirat- és Kézirattárában rejtőző két, Verseghy kézírásával teli nyomtatott kötetéről (*Uránia* jelzete: Oct. Hung. 603., *Mi a poézis?* jelzete: Oct. Hung. 994.); a Magyar Tudományos Akadémia is őriz Verseghy-autográfokat, köztük a szintén fogságában írt, úgynevezett „brünni napló”-t is.

¹⁸ Apáczai pedagógiai műveinek idézett kiadása, 140.

¹⁹ BABITS Mihály: Az európai irodalom története. Bp. é.n. 92.

Most – egészen váratlanul a magyar tudományos kutatás számára – előkerült egy újabb nyomtatott kötet, mely Verseghy Ferencnek 1795-től kezdődően a fogsága alatt írt műveit tartalmazza. Ez a véletlenül az Egyesült Államokból hazaérkezett fontos dokumentum az eddig ismert Verseghy-költemények kronológiai rendjét másítja majd meg.

A kötet *Albrecht von Haller Versuch schweizerischer Gedichte*¹ (Wien, Banmeister, 1789; jelzete a Széchényi Könyvtár kéziratárában: Oct. Hung. 1896) című könyve, melynek üresen bekötött lapjain Verseghy Ferenc autográf, kézírású költeményei és műtöredékei találhatók nagy számban.

Bizonyossággal állíthatjuk, hogy e Haller-kötetet külön Verseghy számára köttethette be valaki (talán Kreskay?) oly módon, hogy minden nyomtatott lap közé egy-egy üres foliót tetetett a könyvkötővel, alkalmat adva a rabnak, hogy egy semlegesnek ítélt, s a börtönbe beengedett kötetbe saját műveit írhasa. Kufsteinban készítette e művek nagy részét – bár évszám sehol sem található, csak párszor a hónap és annak napja feljegyezve –, mert verseiben nemcsak börtöne rácsairól, hanem többször is a „szőke Inn vizé”-ről szól.

A magyar foglyoknak szabad volt könyveket tartaniok a börtönben – mint Kazinczy Ferenc írja *Fogságom naplója* című művében –, de időnként motozást rendeztek a cellákban, s „valamely könyvből elől vagy hátul, vagy a nyomtatott levelek szélein a német írást látott, ezt mind az asztalra raká, hogy elvigye...” (Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*. Bp. 1960. 268.). De véglegesen nem vették el a raboktól a könyveket: „Es soll in der Canzley abgelegt werden. Sind Sie frey, so nehmen Sie es”² – mondja egy alkalommal a könyvek revizora Kazinczynak (uo. 280. l.). Így lehetséges, hogy ha Verseghytől el is vétetett a Haller-kötet a beírások miatt, azt szabadulásakor visszakapta. Ezt bizonyítaná az a tény is, hogy a Haller-kötetbe beírt versek legnagyobb része még Verseghy életében, nem sokkal szabadulása után megjelent. L. *Magyar Aglája*. Buda, 1806.

A Haller-kötetben álló papírlapok minősége és a vízjelek teljes különbözősége kétségtelenné teszik az üres foliók utólagos bekötését. A Verseghy-autográf is bizonyos.

A barna színű, kissé rongált bőrkötésű Haller-kötet 356 nyomtatott oldalt tartalmaz. Ezek közé vannak bekötve az üres lapok. A könyv elején, a 99. nyomtatott oldalig kivágták ez utólagosan bekötött lapokat. Azokon is Verseghy-kézírás lehetett, amint a maradék lapszéli töredék-betűk s a nyomtatott lapokon levő tintanyomok mutatják. (Ki s mikor vágta ki ezeket, nem tudjuk.) A ránk maradt, üresen bekötött lapok száma 125, s a 100–101. nyomtatott lap között kezdődnek. Ebből 47 lapot sűrűn teleírt Verseghy, a többi üres. (A kötetben levő lapokat – nyomtatottat és üresen bekötöttet egyaránt – a Kéziratárban egységesen – foliónként – leszámolták, így a későbbiekben e foliószámokra hivatkozom.) A kötet összesen 326 folióból áll.

A kötet leírásakor még meg kell említenünk, hogy a könyv kötésfedelének versójára, a bal felső sarokba egy kis vignetta van ragasztva: „C. E. Rappaport, Libri rari, Roma” felírással. Múlt század végi, 2. század eleji lehet a vignetta. Eszerint a könyv egy római antikvárius kezén is keresztülment.

Az előzéklap versóján is vannak kézíratos bejegyzések Verseghytől: „I. 219. vers, II. 252., III. 173., IV. 198., V.” felírás áll a bal sarokban fent, mellette: „Stephan Weingossberger”, lejjebb: „a Nemesség a' békeséges nyugalomnak élvén”, javítási jel áll előtte, ami azt mutatja, hogy a következő (üresen bekötött) lapon Verseghy-szöveg állt (ezt bizonyítják a kivágás széli tintanyomok).

A nyomtatott lapok közé üresen bekötötték a 71. folióig vannak kivágva. Hogy Verseghy írt rájuk – mint említettem – bizonyítják a lapkivágatok szélein maradt írástöredékek. Hogy mi lehetett a sorsuk, nem lehet tudni. Ilyen méretű kéziratok sem az Országos Széchényi Könyvtárból, sem a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárból, sem Zircről nem kerültek elő.

A Haller-kötetbe utólag bekötött üres lapokon a Verseghy-kézírások a 71. folión kezdődnek. A 81. folióig ugyanolyan halvány tintával írt szövegek állanak, mint az *Uránia*-ban s a *Mi a poézis?*-ben. A 81. folió versójától kezdve a 149. folió rectójáig sötétebb, szinte fekete a tintáírás, s a betűk is kisebbek, összekötöttek, mint a zirci kéziratain. A beírt művek fogalmazványok lehettek – sok bennük a javítás. A javítások mind a sötét színű tintával történtek. A versek egy része vékony ceruzavagy tintavonallal át van húzva.

A 150–201. folióig üresen maradtak a bekötött lapok. Majd megint halvány tintáírás kezdődik s ugyanazzal a főcímmel, mint a 71. folión íródtak („Költeményes ügyekzetek külömbféle tárgyakról zörög mértékű Lantosokban” – a 202. folión „hatosokban”). Az ezutáni lapok csak négy verset tartalmaznak, majd megint üresek következnek a nyomtatott szöveg között, egészen a 316. folió versójáig. Innen kezdve megint sűrűn teleírtak a fehéren bekötött lapok, de úgy, hogy – a könyvet megfordítva – a végétől visszafelé kezdődnek a beírások.

¹ Haller, Albrecht von: Verspróbálkozások svájci mintára.

² Le kell tenni az irodába. Ha kiszabadul ön, magával viheti.

67 különböző mű, költemény, próza s töredék sorakozik egymás után a Haller-kötet utólag bekötött lapjain. A legtöbb oly alkotás – mint már előbb utaltam rá –, melyet Verseghy szabadulása után kiadott a *Magyar Aglájá*-ban. E költemények nagy részét a Császár–Madarász-féle kritikai kiadás (*Verseghy Ferenc kisebbkölteményei*. Bp. 1910. Régi Magyar Könyvtár) – keletkezési évszám híján – 1805–1806-ra datálja. Viszont e kéziratok tanúsága szerint 1795 és 1804 közötti keletkezésűeknek kell lenniök.

A Haller-kötetbe üresen bekötött s Verseghytől teleírt foliók az alábbi műveket tartalmazzák:

Költeményes ügyekézetek külömbféle tárgyakról, görög mértékű Lantosokban. (71. folió – ezután csak: f.)

I. *Laurá képe*hez. (71. f. recto-verso)

A' *Rítmista*. (71. f. verso)

II. *Az Igazsághoz*. (73. f. recto)

III. A' *zsembés Öreghöz*. (73. verso)

IV. *Inn' vízéhez*. (75. f. recto-verso)

V. *Égy magyar asszonyra*. (75. f. verso)

On silence in Love. (egy szakasz angolul s magyarul – 75. f. verso)

VI. *Szentjóni Szabó Lászlónak haldíra*. (77. f. recto-verso)

VII. *Égy goromba poétára. ad 3. Dec.* (77. f. verso)

VIII. *Laurához*. (79. f. recto)

IX. *Égy ártatlan felélet*. (79. f. verso)

X. *Apollóhoz*. 18. F. (79. f. verso)

XI. *Égy szerelmetlenhez*. (79. f. verso)

XII. A' *Férfjéltő*. (79. f. verso)

XIII. *Égy irigy Bardusra. ad 28. Mar.* (81. f. recto)

XIV. *Bacsányihoz*. (Egészen más szöveg, mint az ismert vers. – 81. f. recto)

XV. *Égy Criticushoz. ad 16. Maj. A' mostani Poéta*. (81. f. verso)

XVI. *Mese. 25. Maj.* („Égy madarász gyermek kirakott lépére . . .” – 81. f. verso – 83. f. recto)

XVII. *Mese. 27. Maj.* („Börtönyöm' ablakján szomorú dalolásra . . .” – 83. f. recto-verso)

Die englische Tachygraphie. (kb. 158 rövidítés. – 83. f. verso – 85. f. recto-verso)

Sz. *Antalhoz V. Ferencz*. (85. f. verso)

Laurához. (5 versszak, áthúzza. – 87. f. recto)

A' *Télet vígan kell tölteni*. (87. f. recto-verso)

A' *Tavas az és életnek rövidsége . . .* (87. f. verso – 89. f. recto)

Órszikéhez. (89. f. recto-verso)

Külső Szolnok. (89. f. verso)

Gliczerához. (89. f. verso – 91. f. recto)

Barátnémhoz. (3 versszak, uaz, mint a *Laurához* c. – 91. f. recto)

A' *Magyar Nemzethez. (Ajánlás címen jelent meg.* – 91. f. recto-verso)

A' *középszerűség.* (A vers első versszaka kétszer leírva, de mindkettő áthúzza. – 91. f. verso)

A' *középszerűség.* (6 versszak. – 93. f. recto)

Félenk Rózsika. (93. f. recto)

Horatiushoz. (93. f. verso)

Német–magyar nyelvű verstöredékek, 3 x 2,3 sorosak. – (93. f. verso)

Dorkához. (93. f. verso – 95. f. recto)

Az igaz Bölcs. (95. f. recto)

A' *könyvek*. (95. f. recto)

Az emberi Nemzet. (95. f. recto)

Az Irigységhez. (95. f. verso)

Fables choisies mises en vers par M. de la Fontaine.

Fable CXC. Az Ember és a kígyó . . . (prózában. – 97. f. recto-verso)

A' *Barátság*. (97. f. verso)

Rikóti Mátyás, egy verstelen poema, melyben e' híres poétának borostyánnal való megkoszorúztatása lerajzoltatik. (Prózában, befejezetlen. – 99. f. recto-verso)

Les Correspondens. (Francia nyelvű, próza. – 101. f. recto)

A' *tejáruló Menyecske*. (101. f. verso – 103. f. recto)

Az Aténabéliek. (103. f. recto-verso)

Az asszonyi Hűség. (A kiadásban *Szentésiné* címen. – 103. f. verso – 111. f. verso)

A' *Rendez-vous.* (A kiadásban *Györgyiné* címen. – 113. f. recto – 129. f. recto)

- Nézd Julisom!* . . . (Cím nélkül, áthúzva, 6 versszak. – 129. f. recto)
Julishoz. (Az előző vers, címmel, áthúzva, 12 versszak. – 129. f. verso)
Ámor. (131. f. recto)
Barátomhoz. (*A' Musák* címmel jelent meg. Áthúzva. – 131. f. verso – 133. f. recto)
Julishoz. (Ugyanaz, mint a „Nézd Julisom! . . .” s a „Julishoz” címűek, de nincs benne javítás, egy vonallal át van húzva. – 135. f. recto)
Ámor d' borban. (Ugyanaz, mint az „Ámor” című, egy tintavonallal áthúzva. – 135. f. verso – 137. f. recto)
Barátomhoz. (Ugyanaz, mint az előbbi „Barátomhoz” c. vers, egy vonallal áthúzva. – 137. f. recto-verso)
Venus-és Ámor. (137. f. verso – 141. f. recto)
 „Szép d' Hazáért tünni; . . .” (Cím nélkül egy szakasz, 4 sor, *Batsányi* aláírással. – 140. f. verso. A nyomtatott szöveg alatt)
A' régi Classicusokhoz. (Áthúzva. – 141. f. recto-verso)
A' rossz szívű Bölcsék. (Áthúzva. – 141. f. verso – 143. f. recto-verso)
A' Köz Nép. (Áthúzva. – 143. f. verso – 145. f. recto)
A' Baktai Paraszt. (Áthúzva. – 145. f. recto – 147. f. verso)
Koridonhoz. (Áthúzva. – 147. f. verso – 149. f. recto)

(A 150–201. folióig üresen maradtak a bekötött lapok. A 202. folión kezd újra Versegly az írást.)

- Költeményes Ügyekzetek külömbféle tárgyakról görög mértékű hatásokban.* (202. f. recto)
 I. *A' szörszálhasogató.* (202. f. recto-verso)
 II. *Az Éj.* (204. f. recto – 206. f. recto)
 III. *Az Örömhöz.* (206. f. verso – 208. f. recto)
 IV. *A' Bölcsék sorsa.* (208. f. recto)

(A 210–315. folióig üres, beiratlan lapok állanak. A 316. foliótól végig teleírtak, de úgy, hogy a könyv végén kezdődnek a beírások visszafelé, a 322. folió versóján.)

- Analysis Linguae Hungaricae, cum animaduersionibus in regulas, de quibus grammatici non conveniunt. Brevis introductio.* 1–15. & (322. f. recto-verso – 320 f. recto)
 I. *Beszéd.* („Mint esik az, hogy az emberi szív . . .” – 320. f. recto – 318. f. verso)
The Life and opinions of Tristram Shandy, Gentleman. Vol. IX. Chap. XXXIII. haec habentur. (316. f. verso)

Mit tudunk e Versegly-kéziratokat tartalmazó Haller-kötetről?

1974-ben Györgyey Ferenc, a Yale Egyetem Orvostörténeti Könyvtárának vezetője felkereste az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárát s felajánlotta a náluk levő, Versegly-autográfokkal ellátott Haller-kötetet cserébe XVIII. századi magyar orvostörténeti könyvekért.

Arról, hogyan került az Egyesült Államokba e könyv, nem sok biztosat tudunk. Értesüléseinket Györgyey Ferenc leveleiből merítjük.

Henry E. Sigerist, a századforduló egyik leghíresebb orvostörténésze tulajdonában volt e Haller-kötet (benne a Versegly-autográfokkal), ki svájci származású lévén s Hallernak szerelmese, gyűjtötte könyveit. Mi módon kerülhetett hozzá, nem tudjuk, talán egy római antikváriusnál vette – mint a kötéstábla versójára ragasztott vignetta mutatja.

Sigerist tanítványa, Claudius F. Mayer (magyar származású orvos és orvostörténész) kezébe került e Haller-kötet, s ő búzgón kutatni kezdte a beírt kéziratok eredetiségét. Mayernek fennmaradt egyik Sigeristhez, a John Hopkins Egyetemre írt levele (fotokópiában az Orsz. Széchényi Könyvtárban) 1943. április 27-ről, melyben ezt írja Mayer:

„Today I am mailing to you your Haller. Why do you have to sell that excellent collection? If you want to write about it and need further information about the copy I had for such a long time, I shall give you the necessary data I collected here and abroad.

I have a photostatic copy of the poems of Ferenc VERSEGHY, also a copy of his printed poems, but could not find any unknown poetry in your Haller volume . . .”³

³ „Ma eiköldöm önnek az ön Hallerét. Miért kell eladnia ezt a kiváló gyűjteményt? Amennyiben írni akar róla és további információkra van szüksége ez oly hosszú ideig nálam maradt példányról, szívesen megadom önnek a szükséges adatokat, amelyeket itt és külföldön gyűjtöttem.

Versegly Ferenc költeményeiről és kinyomtatott verseiről van egy példányom fotómásolatban, de az ön Haller-kötetében egyetlen ismeretlen költeményt sem találtam . . .”

Tehát e levél tanúsága szerint Sigerist is tudott a Haller-kötet üresen bekötött lapjaira írt Verseghy-autográfokról. Talán az ő indíttatására utazott korábban Mayer Budapestre, 1937-ben s vetette össze a Haller-kötetben található kézírásokat az itthoni Verseghy-autográfokkal s állapította meg biztosan, hogy Verseghy saját kezű írásáról van szó, amint ezt egy levele, amelyet Györgyey Ferencnek írt Washingtonból 1962. július 23-án, bizonyítja:

„Another study showed that ALL the poems are by Verseghy. I made a comparison with the printed anthology of Verseghy's poems, and in a different order I found practically all the manuscript poems in the Haller volume published. The »Költeményes ügyekezetek« is therefore not of a great importance, though it is still valuable as a Verseghy manuscript, and also from the point of view of Verseghy's development. Some of the MS poems slightly vary from the printed final form . . .

. . . My own studies on Verseghy were not published on account of the second World War, and then on account of the political changes in Hungary. I left information with officials of the National Museum in 1937. But all those people must be now dead, or evicted from their offices . . . The main reply to your inquiry is that All the handwritten pieces are by Verseghy, either original, or translation, or imitation, etc. . . .”⁴

Hogyan jutott a Yale Egyetem Orvosi Könyvtárába a Verseghy-kézírásokkal tele levő Haller-kötet, azt csak sejtetni engedi a levelezés: Sigerist Haller-gyűjteményét Dr. John Fulton adta el a könyvtárnak. De pontos adatokat nem tudunk. Györgyey Ferenc a maga részéről próbálta keresni Claudius Mayert, hogy számunkra kimerítőbb értesüléseket szerezhessen, de nem találta már címét az amerikai orvosok listáján.

Nem tudom, egyelőre szabad-e tovább feszegetnünk a könyv sorsának ügyét? A későbbi kutatás talán ki tudja deríteni majd a tényeket.

A Haller-kötetben található Verseghy-autográfok legnagyobb része költemény. Első fogalmazványok, gyakori bennük a törlés, a javítás. E költemények közül 34 jelent meg a *Magyar Aglájá*-ban, bár változó sorrenddel, kis szövegbeli eltérésekkel s újabb címekkel. Hogy valami képet kapjunk arról, hogy az 1806-ban megjelent versek zöme már készen volt Verseghy hazatérésekor, ezért felsoroljuk a *Magyar Aglájá*-ban megjelent sorrend szerint a Haller-kötetben már kéziratban megtalálható költeményeket.

Ajánlás. (A kéziratban – *továbbiakban kzt.* – *A' Magyar Nemzethez* címen.)

A' Baktai Paraszt.

Szentésiné. (A kzt.-ben *Az asszonyi hűség* címen)

A' Tél. (Kzt.: „a' Telet vígan kell tölteni . . .” kezdettel.)

A' régi classicus auctorokhoz. (Kzt.: *A' régi Classicusokhoz* címen)

A' Músák. (Kzt.: *Barátomhoz* címen.)

Györgyiné. (Kzt.: *A' Rendez-vous* címen.)

Az igaz Bölcs.

A' Középszerűség.

A' zsembe Öreghez.

A' tejáruló Menyecske.

Klárkához. (Kzt.: *Félnék Rózsika* címen.)

Egy ártatlan Felelet.

Apollóhoz.

Egy szerelmetlenre.

Boriskára. (Kzt.: *Férj féltő* címen.)

Egy goromba Poétára.

A' Tavasz. (Kzt.: „A Tavasz és az életnek rövidsége . . .” kezdettel.)

Vénus és Amor.

⁴ „. . . Egy második tanulmányozás kimutatta, hogy VALAMENNYI vers Verseghyé. Összehasonlítottam a kinyomtatott Verseghy-költeményekkel, és más sorrendben ugyan, de gyakorlatilag az összes verset, melyet a Haller-kötet tartalmaz, megtaláltam. A „Költeményes Ügyekezetek”-nek azért nincs nagy jelentősége, noha, mint Verseghy-kéziratnak van, és Verseghy fejlődése szempontjából is értékes. Néhány kéziratot vers alig tér el a végleges, kinyomtatott formától . . .

. . . Saját Verseghy-tanulmányaim a második világháború és a magyarországi politikai változások miatt nem jelentek meg. 1937-ben a Nemzeti Múzeum munkatársainál hagytam információkat. De azok az emberek bizonyára mind vagy meghaltak vagy nincsenek már a helyükön . . . Érdeklődésére fő válaszom az, hogy az ÖSSZES kéziratot darab Verseghytől való, akár eredeti, akár fordítás, akár imitáció stb. . . .”

A' Barátság.
A' rossz szívü Bölcsék.
Barátnémhoz. (Kzt.: Laurához. címen.)
Az Aténabéliek.
Julishoz.
Az Igazsághoz.
Örzsikéhez.
Amor d' borban. (Kzt.: Amor címen.)
Horatiushoz.
Gliczerához.
Koridonhoz.
S. Antal Barátomhoz. (Kzt.: Sz. Antalhoz V. Ferencz. címen.)
A' könyvek.
Az Emberi Nemzetnek korai.
A' Rimista.

További kutatásra vár az, hogy megkeresse, vajon mennyiben térnek el a Verseghy fogsága után kiadott művek az első fogalmazványoktól, milyen változatokat foglalnak magukba, valamint az is, hogy milyen, eddig még nem ismert forrásokon alapulnak fordításai. Valószínűleg felbukkannak eddig ismeretlen Verseghy-művek is.

D. Szemző Piroska—Szállási Árpád

VAJDA JÁNOS—LEVELEK, RÓLA SZÓLÓ IRÁSOK

Az ItK 1976. évi első száma két Vajda-levelet közölt, hangsúlyt ad ennek a tény, hogy a költő Összes Műveinek Kritikai Kiadása elérkezett a Levelezés-kötet megjelentetéséhez.¹ Mindeneset felbukkanó levél, ismeretlen írás hozzájárul az élet és az életmű teljesebb feltáráshoz.

A Kritikai Kiadás Levelezés-kötetét Boros Dezső adja közre, ő adta ki 1967-ben az általa addig felkutatott Vajda-levelek jegyzékét időrendben. Ahol lehetett a 159 levélnél, megnevezte a címzettet, megadta a kelteztést, a lelőhelyet.² E munkája során négy levelet teljes szöveggel szerepeltet — három az esztergomi szentszéki hivatal egyik vezetőjéhez, SEDA Ernőhöz, a negyedik SIMOR JÁNOS esztergomi érsekhez szól, 1885-ben, folyamatban levő válóperével kapcsolatban. Boros azóta bizonyára újabb, felkutatott levelek adataival növelte jegyzékét.

Az általunk ismertetett levelek és irások a közelmúltban kerültek kezünkbe és nem szerepelnek a Boros-féle jegyzékben.³ A címzettek köré időrendben csoportosítjuk, az irások közül az összefüggőket velük, az egyebet külön tárgyaljuk.

Az elsőket a Kendi—Lonán, Pálfalván levő birtokukon, vagy Kolozsvárt időző gróf Teleki-család tagjaihoz írta Vajda.⁴ A vívókardot, de a fegyvert talán még mesteribben kezelő költőt a Teleki-család vadászataikon is szívesen látta vendégül, hosszú éveken át érkeztek hozzá meghívó leveleik és a válaszaik közül valók az itt közölték. Vajda e leveleinek csak rangjelző megszólításai vannak és így hosszadalmas munkával állapítottuk meg a címzettet. Sajnos legtöbbről hiányzik a keltezés is, ami Vajdánál megszokott, csak következtetni lehetett az időpontra, amelyhez vagy a tartalom, vagy a megadott lakáscíme adott gyenge támpontot. Valószínűleg segítségünkre lehetnének a Telekiek meghívó levelei, de ezek kallódnak, lappangnak valamerre; igazat kell adnunk Borosnak, hogy a költőnek „gyöngye oldala volt a rend, nyugtalan természete miatt állandóan költözködött, még kéziratára sem ügyelt, mások leveleit nem őrizte meg”. Ez lehetett a neki küldözgetett Teleki-leveleknek is a sorsuk.

Az alább következő első levelet Vajda De Gerando Ágostné gróf Teleki Emmának írta Pálfalvára, az akkor 67 esztendő özevgy élete utolsó éveit nem Kendi—Lonán, hanem Pálfalván töltötte.⁵

¹ SCHEIBER Sándor: Vajda János két levele. 108—109.

² Studia Litteraria. 1967. V. 53—68.

³ A leveleket DR SZÁLLÁSI ÁRPÁD orvostörténész közvetítette (Esztergom).

⁴ Kendi—Lona Erdélyben, az első világháború előtt a Szolnok—Doboka m. szamosújvári járásában, Pálfalva Szatmár m.-ben.

⁵ Élt 1815—1893.

Méltóságos Grófnő!

Meg sem kíséreltem festeni az örömet s elragadtatást, melyet nekem szíves meghívása okozott, mert nem találnék rá méltó szavakat; csupán annyit jegyzek meg, hogy ez a legnagyobb kitüntetés, mely életemben mint író ért.

De nem igen volt csekélyebb megdöbbenésem is, midőn arra gondoltam, hogy miként leszek érdemes e bizalomra? Mint előkelő körökben járatlan fogom e magamat méltókép viselhetni a nemcsak társadalmilag de – mint rövid levélkéje is bizonyítja – szellemileg is oly igen föltűnt álló társaságban? Az akarat, az igyekezet meg lesz, azt ígérhetem, sőt olyannyira meg lesz, – gyöngöseségem érzetében – hogy – félek – igenis elfogulttá és annál ügyetlenebbé leszek.

Valóban, megvallom, a mily örömmel, de ez egy gondolat miatt szorongva indulok útnak. Mert hát úgy hiszem még is útnak indulok, és pedig alkalmasint holnap este; a vágy, Méltóságod kívánságának hódolni még is csak nagyobb, mint a félelem, hogy társaságban, még a szerényebb igények előtt is, legfőlebb szőgletességemmel válhatok mulattatóvá.

És végre bátorít a hit, remény, hogy Méltóságod, *kegyes elnézéssel* lesz irántam. És ha mégis, utolsó percben, visszarettennék, akkor alássan és ezerszer bocsánatot kérek . . . Ha kedden, legfőlebb szerdán reggel meg nem jelennek, akkor vagy valamely rendkívüli akadály merült föl, vagy hogy még egyelőre nem bírtam elég bátorsággal . . . holott pedig tudom, hogy ezek után kimaradnom még rettenetesebb vétség – bűn volna! . . .

Magamat minden esetekre hálás érzettel határtalanul óhajtott kegyébe ajánlva vagyok kezét csókoló Méltóságodnak

Budapesten, November 5e, 1882
Belváros Régi posta utca 6 sz.

alázatos szolgálja
Vajda János

E levél első olvasásra túlzóan udvariasnak, a költő férfias, a ridegségig őszinte, egyenes jelleméhez mérve alszerénynek tűnik. Komlós Aladár nagymonográfiájában⁶ Vajdának több, főurakhoz, asszonyaikhoz intézett levélből idéz – közöttük az általunk közöltből is –, hogy rámutasson és ugyanakkor megkérdőjelezze e magatartást: „Mennyire megalázhatta Vajdát ez a társadalom, hogy a belső bizonytalanság ilyen érzésével, az udvariaskodásnak e précieux módján válaszolt a grófnőnek! Mi volt ez az udvariasság: a sértődött ember túlkompenzáló eljárása-e, aki a legnagyobb udvariasságot kénytelen magára erőltetni, nehogy agresszívvé váljon? Vagy a társadalmon kívül élő ember félelme, aki oly óvatosan érintkezik a nagyurakkal, mint holmi veszélyes vadállatokkal? vagy gúny lappangott mögötte?” Talán nem járunk messze az igazságtól, ha nem vádoljuk mindezzel Vajdát, azonban gondolunk arra, hogy gyermek- és serdülő korában atyjának, az Ürményiek főerdészének házában ismert volt a főúri körökben az ő társadalmi osztályára kötelező érintkezési stílus. E ráhatásnál még meggyőzőbb, hogy Vajda 1861-ben már megjelentetett egy Hölgyek titkárát, vagyis legújabb levelezőkönyvet nők számára . . . szerelmes levelekkel . . . 1882-ben A szerelem szótárát, melynek kéziratát már 1881 végén átadta az Athenaeum-kiadónak, többek között számos levélmintával, végül, hogy szerkesztője volt a Nővilág c. lapnak (1857. jan. 1.–1864. szept. 25.).⁸ A nő, a szép és nemes erkölcsű nő Vajdából mindenkor hódolatot váltott ki, ha ilyen szerelemre is gyulasztotta, „Fenség”, bámulatot és tiszteletet keltő „méltóság” volt számára, gondoljunk csak a feleségéhez, Bartos Rózához jegyességük idején intézett levelekre. De Gerando Ágostné és egész családja – 1849-ben elhunyt férje, magyarrá lett francia író, fia, Attila (1847–1897) számos útikönyv és cikk szerzője, Antonina, leánya (1845–1914) pedagógus, pedagógiai író, műfordító (1880-ban Párizsban megj. Jókai: A köztívü ember fiai c. fordítása) és végül ő maga is író (gyermekkönyvek, útikönyvek, pedagógiai írások szerzője) a költő számára imponáló szellemi légkört jelentettek, méltót a levelének hangjára és hangulatára. A Teleki-családdal kapcsolatban nem elégedhetünk meg Komlósnak e megállapításával: „inkább vadász, mint költő minőségében” hívják meg a főúri körök, talán még a többiek sem,⁹ Vajdát, a nagy magyar költőt is meghívják.

⁶ KOMLÓS Aladár: Vajda János. Bp. 1954.

⁷ KOMLÓS A.: i. m. 204. – Komlós a levelünkben is szereplő két mondatot idézve megjegyzi: „Az 1882. nov. 5-én kelt levél másolata Kozocsa S. birtokában.” (204/1. sz. jegyzet.)

⁸ D. SZEMZŐ Pirokska: Kiadástörténet és Irodalomtörténet. MKsz 1966. 28–38.

⁹ KOMLÓS: i. m. 203. l. – Bikoli földbirtokára Wiser Kálmán (felesége gróf Teleki Róza), Somogy megyei birtokukra, a Balaton mellé a Zichy grófok, Szabadkára és a Palics „nadas tavához” barátai, Miloszlavyevits Milán országgyűlési képviselő, földbirtokos és a tárcáiró, „közhivatalnok” Milkó Izidor, Pásztóra (Heves m.) Platthy Adorján földbirtokos hívták meg vadászatra.

Az ezután következő, De Gerando Attilához intézett Vajda-levelek hangja – bár kifejezik a Teleki-családdal való kapcsolatának örömet, megbecsülését és szeretetét – már tartózkodóbb, mérsékeltabb, hiszen a címzett férfi.

E leveleket – minthogy egy kivételével keltezetlenek – a rendelkezésre álló, keltezett Vajda-levelek, az általa leveleiben megadott, valamint a rávonatkozó iratokban szereplő (így a valóperes irataiban is) lakáscíme és a Vajda-irodalom segítségével 1884 és 1887 évek közé helyezzük el.

2.

Mélyen tisztelt Uram!

Későn, bűnösen későn válaszolok kedves levelére, melyet még Rohitson vettem.¹⁰ De nem volt nap azóta, melyen ne tépelődtem volna azon, hogy mit válaszoljak. Gondoltam legjobb lesz, ha újabb ígéret helyett bevárom az időt, melyben határozni és tenni kell, vagy is: menni vagy nem menni! Most már itt ez idő, sőt talán el is múlt, mert úgy lehet, hogy mire én oda érnék, Kegyednek megindulnia kellene a nagy húsvéti örömnünpre. Igazán kimondhatlanul sajnálom, hogy az idén ismét elmúlik tőlem ez örömpohár! Először azért, mert azt hiszem, szívesen látnának; másodsor, mert nincs a hazában oly kör, melyben én is oly örömet idéznék. Harmadszor, mert még sok más fontos okból elnyós volna rám nézve e kirándulás. Egészségemre válnék és a mellett, azt hiszem, hangulatot, benyomásokat nyernék, újabb gondolatokat meríthetnék az ősi eredeti forrásból, a szabad természetből és a kiválóan szellemes kedves társasággal való érintkezésből. És hogy ez mennyire való, annak elegendő bizonyítéka a körülmény, hogy se közelben, se távolban *nincs* más kör, melyben mindezt, vagy csak részét is megközelítőleg föltalálhatnám. Aminthogy nem is megyek *sehova*, nem is voltam sehol másutt ez idén, mint Rohitson, a hova csak a fővárosi hőség és rossz levegő elől menekültem. Mert hiszen, ha egyáltalán megengedhetők tartanám, hogy gastronomic csodabogársággal valahová menjek, akkor mindenekelőtt Kegyed szíves hívásának engednék és már Pálfalván volnék.¹¹ De én e különös egészségi állapottal száműzöttnek tartom magamat a többi boldog emberek és kivált előkelő körök társaságából.

Am ha már magam nem mehetek, küldök legalább egy verseményt¹² a sok közül, melyeket rohítsi tartózkodásom alatt gyártottam. Mert ha bár Rohitson készült is, de – ez még mindig egy más helyre való emlékezés szüleménye... Én nem írok verset könyvből, szótárból, históriából, kínrim-zsákból, mint némely akadémikus.¹³ Nekem tárgyát kell találnom az emberi életben, a természetben, valóságban; velem, bennem kell történni valaminek, hogy azt földolgozzam. És e tekintetben Kegyednek köszönhetek legtöbbit, mert ha irtam valami jót az utóbbi évek alatt, azt ama felséges látományoknak és élményeknek köszönhetem, melyekhez a Kegyeddal való feledhetlen és kiszámíthatatlan értékű ismeretség folytán jutottam.

Ebből megítélheti, mennyire fájdalmasan esik nekem, hogy ezúttal nem repülhetek kedves otthonába...

Egész őszintén szólva, egy hónap óta mindennap volt egy óra, melyben elszántam magamat az indulásra, de azután a másik óra meg eszembe juttatta scrupulusaimat és – füstté vált az elszántság...

És milyen nyár volt, milyen ősz ez! Ezer évben fordul elő ilyen egy. Talán éppen azért ilyen szép, hogy ez is hadd fájjon nekem...

Most még csak egyet. Az okoknak, melyek engemet az indulástól visszatartanak, egyik nem leggyöngébbike az, hogy attól tartok, nem vétek-e valamit az előkelő körök végtelenül finom és kényes

¹⁰ Rohits az egykorú fürdőkalauz szerint: „Rohitsch-Sauerbrunn, gyógyhely Stájerországban gläubersós, savanyúvíz forrással. Szénsavas fürdők, hidegvízgyógyászat, villám- és dörzsgyógyászat. Kies vidék gyönyörű díszkertekkel. Nyári idény: májustól októberig. Utazási idő vasúton Budapestről Pöltschachig 8 és 1/2 óra. Rohitsch Pöltschach déli vasútállomástól egy órányi távolságban.” (Ma e fürdőhely Jugoszláviához tartozik, neve Rogaska Slatina.) Vajda igen gyakran felkereste gyomor-bántalmi gyógyítására.

¹¹ „Gastronomic csodabogárságról” már életében legendák keringtek: szinte fékezhetetlen étvágyáról, igen gyakori étkezéséről, melyet bét- és gyomor-bántalmak követtek. Felesége kiadatlan emlékirataiban részletesen és többször megírja, hogy ilyenkor milyen ápolásban részesítette. (OSzK Kéziratár, 1807. Fol. Hung.)

¹² A „versemény” a Körúton c. lehetett (megi. először 1885. aug. 9-én a Nemzetben); a Rohicsón 1884 nyarán készült versnek az egyik kéziratmásolatát küldhette el De Gerando Attilának. 1885-ben Szabadkán töltötte a nyarat, a mellette lévő Palics-fürdőben keresett enyhülést folyamatban levő válópere és kínzó lábbaja miatt május hónapban; sőt júliust, augusztust is szeretné ott tölteni – írta 1885. jún. 27-i és júl. 3-i Milkó Izidorhoz intézett leveleiben (vö. Scheiber Sándor–Zsoldos Jenő: Vajda János levelei Milkó Izidorhoz. Bp. 1958. 20–21. l.).

¹³ Itt valószínűleg „ősellenségére”, Gyulai Pára céloz.

illem szempontjai, jogos büszkesége ellen? Ime Lövey Kl. ő nga haragját már magamra vontam, holott lelkekre, hiába töröm az eszemet, ki nem tudom találni, mivel bánthattam meg.¹⁴

Méltóztatott hírként írni, hogy . . . valaki – a kinek nevét nem merem leírni, mert hátha ezzel is egy újabb sértést követek el? – „elmátkásodott”. Már ha újabb haragot vonok is fejemre, nem hallgathatom el, hogy azóta egyre gyötör a . . . kíváncsiság, vajon ki lehet a halandó, a kit ő méltónak tart magához?¹⁵ Én azt hittem, hogy ilyen ember Magyarországon – a mi főuraink között – nem született.

Még csak azon reményemnek adok kifejezést, hogy majd Budapesten átutaztában lesz szerencsém láthatni.

Magamat óhajtott rokonszenvébe ajánlva, vagyok

[1884. őszelő.]
Vámház körút 2.

hálás tisztelője
Vajda János

A költő lemondása ellenére – egy megnyugtató, újabb meghívásra? – mégis útnak indult. Ez kiviláglik a De Gerando Attilához 1885. febr. 4-én írt leveléből: „En múlt évi december 21^{én} vámházkörúti lakásomból kiköltöztem, s tapasztaltam, hogy azóta több rendbeli oda címzett levelem elveszett. Tudnillik: midőn múlt évi szeptemberben Lónáról haza utaztam . . .” Kiköltözéséért a lakásába befészkelte, valóféiben lévő feleségét, Bartos Rózát okolja és megadja új lakás címét: Kerepesi út 11. sz. Ezek a sorok egyben alátámasztják a fenti levél keltezésének lehetőségét.¹⁶

3.

Mélyen tisztelt Uram!

Olyan jól esett volna, igazi belső gyönyör leende nekem Párisból érkezett kedves levelére azonnal, az általa okozott öröm hatása alatt, és kiváltkép a viszontlátás kilátásba helyezése, a Lónára való emlékezéssel fölkelte lelkesedés meleg sugallatából írnom . . . De soha életemben oly annyira elfoglalt nem voltam, mint azon időtájt . . . Birák, papok, ügyvédekhez kelle futnom; nyugtom nem volt, mint az üldözött vadnak. Azonkívül rendes robot-munkámat is végeztem. A pör ugyan még tart, hiszen, ha nem kenjük a kerekeket, biz az csikorog. De mégis csak a kezdet volt nehéz, most már nyélbe van ütve a dolog és menni fog. Az esztergomi Szentszékre nincs panasom, itt érettem többet tesznek, mint némely gazdagnak, ha egy egész templomot épített. Egy pesti derék ügyvéd pedig csupa hazafiságból viszi ügyemet.¹⁷ Talán már ez évben meg is szabadulok. A tavasz már itt van, a nyárra pedig gondolok és a Lónai parkot látom egész pompájában . . . Tehát hangulatom egészen tavaszias, kívánám a hasonlót Kegyednek is, ha föl nem tenném, hogy Kegyedé még fokozottabb mérvben az, hiszen ki legyen boldog, ha azok nem, a kiknél a földi boldogság legfőbb három föltétele: ifjúság, egészség, gazdagság mind együtt van?

¹⁴ Lövey Klára (1821–1897) De Gerando Ágostné nővérének, gróf Teleki Blankának köréhez tartozott, magáévá tette a magyar nőneveléssel kapcsolatos törekvéseit. A szabadságharcban való részvételük miatt (sebesült honvédek támogatása, üldözött hazafiak megsegítése, a forradalmi eszmék ébrentartása) mindketten Kufsteinben várfogságot szenvedtek. 1856-ban kiszabadultak. Később 26 éven át a Teleki családnál nevelőnő. Számos újságcikke jelent meg a Máramarosban és a fővárosi lapokban. – Egy később következő Vajda-leveléből kiderül, hogy – nem alaptalanul gondolt sértődött-ségére. (vö. 5. sz. levél.)

¹⁵ Az „elmátkásodott” talán De Gerando Ágostné öccsének, gróf Teleki Miksának Tatár Máriával, második feleségével kötött házasságából született leánya, gróf Teleki Irén, akit De Gerando Attila – a francia származású Lucy Coignet-től elválva – feleségül vett 1887-ben. – Az is lehetséges, hogy gróf Teleki Miksa másik lányáról van szó, II. gróf Teleki Blankáról, akit 1888-ban vett feleségül Vályi Árpád, tekintélyes Szatmár megyei földbirtokos család sarja.

¹⁶ Vö. 1. sz. jegyzet.

¹⁷ Az ügyvéd Kisbaári Kiss Ferenc, akivel a költő már jóval korábban, gyakorlás közben, Keresztessy József vívótermében ismerkedett meg. Vajda válópere 1885 elején nem ígért számára kedvező kimenetelt és ekkor vállalja ügyét Kisbaári Kiss, melyet 1885. márc. 7-én jelent be az esztergomi szentszéki hivatalnál. Ettől kezdve áll be a pere kedvező fordulata: 1886. jún. 7-én végül megszületik a Szentszék ítélete, ágytól-asztaltól örökösen elválasztja Bartos Rózától. A per folyamán melegegett ismeretségük barátsággá.

Mint Kegyedet érdekelhető újságokat írom, hogy múlt decemberben a váci utcai Sárkányféle üzlet kirakatában,¹⁸ a hol a legmagasabb előkelőségek és föltűnő nevezetességek fényképei szoktak tündökölni, néhány napon át a gr. Teleki-család számos tagjának fényképei voltak mind egy korban kifüggesztve és pedig névaláírásokkal, de aligha mindenütt hibátlanul, mert a keresztnevek ki voltak cserélve néhány helyen. Férfiak nem, csak is grófnők arcképei voltak kitéve, mint egy 10 – lehet, hogy más családoké is, mert mindre nem ismertem. Múlt hóban pedig szintén a gr. Teleki Miksáné egy Kolozsvárott adott fényes estélyéről félhasábos tudósításokat hoztak a lapok. Eszerint hát ők már nincsenek Párisban?¹⁹

A napokban meg azt olvastam egy itteni német lapban, hogy kísérlet történt, és sikerült fölülmúlni a villámvonat sebességét. A Budapestről Kolozsvárra járó éji gyorsvonat 6 – olv. hat óra néhány perc alatt tette meg ez utat, jutott egy órára 11 és még néhányad mérföld s e szerint oly sebességet értek el, melynél állítólag csak egy vonat Angliában megy valamivel sebesebben.

Vályi Árpád nevével is találkozom olykor a lapokban.²⁰ Egyszer a megyegyűlésen szónokol, mászor valami tárcát ír a Bud. Hírlapban, harmadszor a Telekiestélyen jelen voltak névsorában fényeskedik (és ezt irigylem tőle, pedig, vagy is annál inkább, mert nagyon érdemes e szerencsére, lévén ügyes és mindenképpen derék ember . . .) Ami engem illet, kérges száraz hírlapírói és válópörös dolgaim közepette bátorodom átengedni magamat az ábrándozásnak Pálfalva és Kendilóna múlt és netalán jövődöbéli gyönyörűségei fölött . . . és a mire még bizonyosabban számítok, előlegezem már a viszontlátás örömét, remélve szíves ígérete valósultáig, hogy Budapesten átutaztában találkozni fogunk . . .

Itt már hónapok óta szép derült napok járnak, a mi engem szinte boszant, aggaszt; mert mit ragyog a nap most és itt, mi hasznát vesszük a derült égnek télen? Érdemi a kávéházi füst, hogy megaranyozza és varázsolja fényét, azután mi marad majd nyárra, a Lónai park lombjainak?

De nem untatom tovább egyhangú ömlengéseimmel, nem gyötöröm szemkinzó betűmmel . . . Gondolom, elhiszi a nélkül is, a minek ezzel is tanúságát akartam adni, hogy örömmel és gyakran emlékezem Kegyedre és hozzátartozóira, s ha ritkábban és rövidebben írok, inkább szerény félelemből történik, hogy talán alkalmatlan vagyok.

És ezek után magamat kifejezhetetlenül óhajtott és nagyrabecsült rokonszenvébe ajánlva, vagyok szeretettel s mély tisztelettel

[1885. tavaszélf.]²¹

Kerepesi út, 11 sz.

örök híve
Vajda János

Mélyen tisztelt Uram!

Ézúttal szerencsésebb vagyok. Ma érkeve Szabadkáról, veszem kedves levelét, mely csak tegnap-
előtt kelt. Sietek válaszolni, ámbar a sorai által okozott öröm oly nagy, hogy tanácsosabb lenne nyugodtabb hangulat beálltáig várakoznom. De nem állhatom meg, hogy azonnal forró köszönetet ne mondjak jó indulatáért, *melyhöz foghatót életemben még soha senki részéről nem tapasztaltam.* Miután most már rövid idő alatt másod ízben intézi hozzám szíves hívását, el kell hinnem, hogy talán még nem leszek fölöttebb nagy teher azon fényes körben, mellyel szemben mindig érzem állásom és társasági tulajdonságaim alantiségét.

E pillanatban ugyan még nem merem biztosan állítani, vajon lesz e elegendő bátorságom s nem hagy e az cserbe az elindulás pillanatában, de úgy tetszik nem leszek képes ellenállni a vágynak, viszontlátni a helyet, a tündéri kertet, melyből egy eszményi család képe, mint valami fényes látomány maradt meg emlékezetemben.

Hiszen bár meglehetőns nagy álmodozó vagyok, de ennél rám nézve gyönyörűségebbet csakugyan álmodni sem volnék képes.

Hanem azért bizonyosat mégis majd csak néhány nap múlva merek mondani. Én egyáltalán igen tartózkodom az ígértől, mert rettegek attól, hogy hátha szavamat nem tarthatom.

Mindenesetre addig szeretnék megérkezni, míg Kegyedet is ott találhatnám, hogy lenne motorom ama fényes körben, melyben egy kissé mindig gyötör az aggodalom, hogy valami hibát követek el a bevett szokások ellen.

¹⁸ A Sárkány-féle cég előkelő bőr- és díszműbolt volt.

¹⁹ Gr. Teleki Miksa De Gerando Ágostné öccsének, id. Miksának fia, Attilának unokaöccse, majd nővérével, Irénnel kötött házassága után sógora. (Vö. 15. sz. jegyzet.)

²⁰ Vö. 15. sz. jegyzet.

²¹ Vajda 1885-ben lakott a Kerepesi út 11. sz. alatt, a levélben ez esztendő télvégéről szól.

Remélem, néhány nap múlva határozottan írhatok. De hová? Kinek? Pálfalvára, Kolozsvárra, vagy Lónára? Horváth^{2 2} úr nincs ott, (egyébiránt – oh mea maxima culpa – keresztnevét elfeledtem!) – talán László grófnak?^{2 3}

Magamat határtalanul óhajtott s nagyrebecsült rokonszenvébe ajánlva, vagyok hálás szeretettel

[1885. télelő.]^{2 4}
Üllei út, 24.

örökké tisztelője
Vajda János

Olyannyira gyötör a vágy, hogy az se lehetetlen: egyszerre csak már az útról jelentkezem. Mert itt ma igen szép idő van; és az időjelző is jót mutat.

5.

Mélyen tisztelt Uram!

Az már bizonyos, hogy Kegyed az én „jó szellemem!” Mert a szerencse, mely tölem hosszú idő óta elfordult, a Kegyeddal való érintkezésben ismét hozzám közeledni látszik. Ime: tegnap veszem kedves levelét, ma megjelen ez ide mellékelt versem;^{2 5} ugyancsak ma kapok levelet Lövei Klára Önagyságától, ki hosszas gyöngéd mentegetőzéssel megküldi nekem Kegyednek még Lónán létem alatt hozzám intézett, de általa véletlenül felbontott levelét, melyben igazán megindító melegséggel s szívességgel marasztalni igyekezett engem Lónán. No hát ez a sok szerencse közt, igaz, hogy sajnálatos malheurnek látszik, – látszik, mondom, mert annyira babonásan hiszek már a „csillag” jótékonyágában, mely Kegyed alakjában nekem feltűnt, hogy azt gondolom, hátha e végzetességben is valami jó szerencse rejlett? Mindenestre most e többféle véletlen összetalálkozása alkalmat szolgáltat, hogy írhassek Kegyednek, amit mindig szenvedélyes örömmel teszek. Mindenekelőtt sietek tudatni megnyugvásomat, hogy Kegyednek Kolozsvárról hozzám irt levelét most legalább megkaptam, mert gondolom föl-tűnhetett Kegyednek, hogy Lónáról Kolozsvárra érkeзве, találkozásunk alkalmával e levélről nem szóltam, s talán meg is ütközött Kegyed azon, – hogy annak hatását rajtam nem észlelte, hogy én azt nem is említettem s reá nem válaszoltam. Így most a tévedés föl van derítve, s remélem Kegyed megbocsájt.

A Vas Ujs. mai száma már hozza Kegyed alföldi utazásának kezdetét.^{2 6}

Hát több „Öröm virág” nem születik e? Mindenesetre kívánom, hogy a valóság teremjen Kegyed számára minél többet, de aztán legyen hálás iránta, és énekelje meg. –^{2 7}

Ó Méltósága a grófnő kezeit csókolva, magamat kegyeikbe ajánlva, vagyok

[1885. nov. 22.]
Üllei út 24.

őszinte tisztelője
Vajda János

6.

Mélyen tisztelt Uram!

Főlöszleges mondanom, de valóban hamarjában ki se fejezhetem, mennyire örültem kedves levelének. A körülmény, hogy a szép, kedves Párisban sem feledkezett meg rólam, csak fokozza büszkeségemet. S egyáltalán egész életemben, immár hosszú irodalmi pályámon, széles e hazában nem találtam senkit, a ki olyan jó lett volna hozzám, a ki annyi szívességben részesített, és a kinek hozzám való közeledését rám nézve oly megtisztelőnek tarthattam volna. Igazán sokszor fölkiáltok, hát ilyen ember is van Magyarországon? Azt hiszem azonban, hogy ilyen másfelé is, előrehaladottabb kultúra

^{2 2} Horváth talán azonos báró Horváth Miklós erdélyi novellaíróval. Vö. KOMLÓS: i. m. 196.

^{2 3} László gróf id. Teleki Miksa fia, De Gerando Attilának nővérével történt házassága után sógora. (Vö. 15. sz. jegyzet.)

^{2 4} Az 1885-ös év végét először a megadott lakáscím indokolja: a költő csak igen rövid ideig bérelte a Kerepesi út 11. sz. lakást. Az Esztergomba 1885. dec. 24-én Simor János érsekhez, 1885. dec. 26-án SEDA Ernőhöz intézett levelein már az Üllei út 24. sz. lakását adja meg. – A következő ismertettett levelünkön is ez a cím szerepel, annak megközelíthetőbb keltezéséhez igazodtunk.

^{2 5} A vers: Kísértetek. Megj.: Nemzet, 1885. nov. 22.

^{2 6} De Gerando A. cikke a VU 1855. nov. 22. 47. számában indult meg Naplótöredékek az Al-Duna mellől c.; három folytatásban jelent meg: 47., 49., 50. sz.-ban. Így az év, hó, nap, ill. Vajda levelének dátuma megegyezik verse és De Gerando cikke megjelenési dátumával.

^{2 7} Célzás De Gerando A. jegyességére. Vö. 15. sz. jegyzet.

díszkertjében sem igen található. Ha lehetséges volna egy a létezőnél jobb, eszményibb világot teremteni, csak abba képzelhetek Önhöz hasonló embereket. Ezen a földön csak úgy tarthatják fenn magokat ilyenek, ha a sors azon kedvező helyzetben részesíti őket, mely Önnek is osztályrása. Kérem is Istent, hogy ez a helyzet egyre inkább kedvezőbb, soha mostohább ne legyen.

A kendilőnai kastély és kert két szép fényképét már régebben megkaptam, azok most már keretben szerény szobám legszebb, legkedvesebb ékességét képezik. Napokon át egészen ittas voltam az örömtől, midőn e nem várt kedves meglepetés ért! El elnézegetve oly jól esik álmodoznom az ott töltött feledhetlen órák gyönyöréről s ringatóznom a csalóka remény hintáján, hogy hátha mégis... még egyszer újra láthatom e hiú földi édent egy tündöklő nyárközépi nap pompájában!...?

De meg kell szakítanom itt e bár nekem oly kellemes ömledézet, mert tekintettel kell lennem csodálatosan irtózatossá, talán olvashatlan írásomra s nem akarhatom Önt kitenni huzamosabban e sorok szemrontó találgatásának.

Kifejezhetlenül óhajtott nagybecsű rokonszenvébe magamat ajánlva, Ő Méltóságai a kegyes grófnő kezeit csókolva, vagyok

[1887. ?]²⁸

Budapesten
Vámház körút 2.

alázatos szolgája
Vajda János

7.

Mélyen tisztelt Uram!

Múlt év végén vett kedves levelében tett azon ígéretének, hogy Párisból vagy Algírból jövet itt Budapesten szerencsém lesz láthatni, annál inkább örültem, mert egy ekkorában támadt eszmémet óhajtottam volna Kegyeddel megbeszélni. Ugyanis eszembe jutott, mily könnyű volna Kegyednek előmozdítani néhány költeményemnek franciára való fordítását. Minthogy írásom boszantóan rossz, nem akarom tovább ennek olvasásával fárasztani. Csupán arra bátorkodom kérni, hogyha valamikor Budapestre érkezik és ha ugyan ez eszmét érdemesnek tartja a megbeszélésre, nekem módot nyújtani méltóztatásuk a találkozásra, magában értődvén, hogy e kérésem előadására utóbbi leveleiben tett szíves ígéreteiből merítem a bátorságot.

Még csak annyit, hogy én módját találtam ki és már próbáját is adtam, miként fordíthat egy valódi rutinírt oly nyelvből verseket, melyből különben egy szót sem ért.²⁹

Nem tudom, hol van most Kegyed? – Párisban-e vagy Pálfalván? Ez utóbbiba címzem leveletem. Ide zárok utóbb írt verseimből pár darabot.³⁰ – Méltóságos grófnő kezeit hódolatteljesen csókolva és magamat óhajtott jó indulataiba ajánlva vagyok

[1887. ?]
Vámház kör-út 2.

őszinte tisztelőjük
Vajda János

Valószínű, hogy a Teleki-család ez ágával évekig tartó kapcsolat sokkal több levélváltásra adott alkalmat, melyek – mint mondottuk – valahol lappangnak, előkerülhetnek. Az is lehet, hogy De Gerando Attila második házasságával más irányt vett addigi életmódja, vagy egészségi állapotában állt

²⁸ E levél minden valószínűség szerint abból a korszakából származik, mikor újból a Vámház körút 2. sz. lakásába költözött; Milko Izidornak 1887. máj. 7-én így ír erről: „Uj lakásom: Vámház körút 2. sz. – első em. (Ugyanazon lakás, a honnan a váló pör kizavart.” (Scheiber–Zsoldos, i. m. 38. l.) – Így csak az évre következtethettünk, hónap, nap ismeretlenek. – De Gerandó párizsi útjára – bár számtalanszor utazott oda – esetleg a VU 1886. ápr. 25. 17. sz.-ban megjelent „Visszaemlékezések. Páris, 1886. március.” c. cikke utal, valamint 7. sz., köv. levelünk. Mindez alátámasztani látszik a 6. és 7. sz. leveleink keltezését.

²⁹ Nem tudjuk, ismerte-e Vajda Melchior de Polignac: Recueilles. Poésies magyares. Paris 1896. c. munkát, amelyben Polignac másokkal együtt, Vajda-versekből hoz fordításokat rímtelen formában. A Vasárnapi Ujság (1896. 22. sz. 367. l.) „csóválta is a fejét”, idézve a Polignac-féle Sirámok I-t (Száll a hegyre...); ez pontosan megfelelt a „routinírt író oly nyelvből való fordításának, melyből különben egy szót sem értett”.

³⁰ Vajda valóperének kedvező kimenetele után megnyugodott, ezt az 1886-os esztendő bőséges verstermése is tükrözte.

be romlás: ötven esztendő korában, 1897-ben – alig egynéhány hónappal Vajda halála után – őt is elragadta a halál.³¹

Következő leveleink címzettje a költő válóperes ügyvédje, Kisbaári Kiss Ferenc, akivel ügyféli kapcsolata már a pervitel elején barátivá lett. 1885. máj. 17-én kelt levelében a „jótevőt arra kéri a szó legfőnségebb értelmében, lennének szóban is azok, amik valóságban, testvérek, barátok”. – 1885-ből négy, 1886-ból egy Kisshez intézett levelet ismer az irodalom, melyek híuen tükrözik a költőnek a per okozta szélsőséges kedélyhullámlzását és egyben pere folyamát.³²

A per kezdeti korszakához soron lévő, eddig ismeretlen levelünk fontos adatokkal hozzájárul:

8.

Igen tisztelt kedves Kiss Úr!

Végtelen sajnálom, de ma este sem mehetek Kegyedhez. Én most már kérem szeretettel ne is méltóztatsság egy lépést sem tenni érettem sehová, e percben ítélve körülményeimből, nem is mehetek Hietzingbe.³³

Én bocsánatot kérek, hogy két ízben alkalmatlankodtam, meg nem gondolva, hogy Kegyed igen el lehet foglalva, és most háborgat az amiatti aggodalom, hogy egy kissé meggondolatlan voltam.

Mindezekért bocsánatot kérve, magamat nagyon ohajtott rokonszenvébe ajánlva, vagyok

Budapest 9 dik 1^{én} [1884.]

Őszinte tisztelője
Vajda János

A levél a válóper Kissel történt megbeszéléseinek legkorábbi időszakából való: még csupán kétszer járt ügyében nála és ezúttal visszalépni látszik – több adat felülvizsgálata alapján – nem bizalmatlan-ságból. 1884-ben többször, így szeptember 14-től 21-ig szintén feleségénél volt Bécsben.³⁴ Az együtt-lét újra felszítthatta érzelmeit, amely a válóper idején többször előfordult. Ilyen fellángolás volt 1883-ban is, tanúskodik erről barátjának és házassági tanújának, Gyurkovics Györgynek írt levelében: „újra nagyon megszerette feleségét, Róza a legjobb nők egyike”.³⁵

A levélben említett, Bécs déli peremkerületében lévő Hietzinget feltételezhetően azért idézi a költő, mert válóperéhez elmondotta Kissnek, hogy felesége azt állítja, 1833 táján fiúikreket szült tőle, akik az ő hibájából nem sokkal ezután meghaltak és Róza Hietzingben temette el őket.³⁶ A kitétel, hogy „körülményeiből ítélve, nem is mehet Hietzingbe”, az magyarázhatja: az ikrek kérdését el akarja ejteni és valóban a per folyamán sem ő, sem Róza nem említi, csupán jóval később „Emlékirataiban”.³⁷

E levél tehát 1884-ből való és október vagy november hónapban jutott el Kisshez: miután ismét öszkekülönbözött feleségével,³⁸ amit igazol az ellene váddal telített, 1885. jan. 22-én Kisshez írt újabb levele is,³⁹ folytatva ügyében vele való kapcsolatát.

Következő leveleink egy évtizeddel később íródtak.

9.

Kedves Feri!

Amint e távollétemben nálam hagyott jegyzetből is látható, a „Nemzet” 92–93¹ folyamában a Jókai cikke nem lett közölve, ezt én más lapban olvashattam, de most már sehogy se emlékszem melyikben? Azonban meglehet hogy talán a Vas. Ujságban – és ez esetben majd ott megtalálsz.⁴⁰

³¹ A VU (1897. okt. 31. 44. sz. 725–726.) nagy cikkben búcsúztatta az okt. 14-én elhunyt, hasáb-jain évtizedeken át útirajzokkal, népszerűsítő ismeretterjesztő cikkeivel szereplő munkatársát.

³² E leveleket közölte VÁRKONYI Titusz: Vajda János ismeretlen levelei. Egy szerencsétlen házasság tükre. VU 1914. 13. sz. márc. 29. 342–244.

³³ Az említett helynév nehezen olvasható, de a Hietzing feltételezhető a körülményekből és az adatokból, amelyek különélő felesége hietzingi kapcsolataira utalnak.

³⁴ Varga Mihály házasságvédő 1885. márc. 7-én az esztergomi szentszéki hivatalhoz intézett beadványa szerint. (Primási Levéltár, Esztergom.)

³⁵ Gyurkovics Györgyhöz 1883-ban; ez évben is két hétig együtt éltek. (Vö. 34. sz. jegyzet. – Gyurkovics-hoz OSZK Kézirattár.)

³⁶ Vajdáné Bartos Róza „Emlékiratai” 187–195. (Vö. 11. sz. jegyzet.)

³⁷ Vö. 36. sz. jegyzet.

³⁸ Vö. cikkünk 249. l.

³⁹ VÁRKONYI Titusz: i. m. (Vö. 32. sz. jegyzet.)

⁴⁰ Valószínűleg „A koronázás örömnépén” c. Jókai-cikkről van szó. Megj. VU 1892. június 5. 23. sz. 384–385. Az 1893-i évfolyamban nincsen Jókai-cikk.

Egyébiránt én még nem mondom le arról, hogy megtalálom valahol, csak addig is tudatni akartam veled eddigi kutatásom történetét.

I
22 94

Üdvözöl forró szeretettel
örök halás híved
Vajda János

10.

Kedves, hasonlíthatatlan jóságú barátom!

A legszomorúbb, amit jelentenem kell: végem van.

Kétségbe vagyok esve! Elvesztettem írói képességemet. Két hete erőködöm e földat készítésén, naponként öt hat sort izzadok ki, és be kell látnom, hogy az egész nem ér semmit! A fölfogás meg volna, a melyből kiindulva meg lehetne szerkeszteni. Még el tudtam gondolni, hogy mit kellene mondani, de a *hogyan?* – az nem megy sehogy.

Már most fölteszed e rólam, hogy csak menekülni akarok a legszentebb kötelesség alul? Ez lenne életem legsötétebb tragikumuma. Nem lenne más hátra, mint föbe lőnöm magamat. De még nem vesztettem el minden reményemet, hogy tán még jóra fordulhat állapotom. Orvosom már két három év óta sürgeti a pihenést, ha csak egy két hónapig is. Azt mondja, hogy csak teljesen ki vagyok fáradva, túlságos hosszú szellemi megerőltetés a bajom, és egy kissé huzamosabb pihenés után még visszaszerezhetem munkaképességemet. Már akárhogy, módját kell ejtenem a szünetelésnek, és ha még újra képes leszek valamire, akkor jelentkezem és talán akad egy újabb földat, melynek megfelelően, bizonyíthatom, hogy a szent akarát nem hiányzik nálam.

Most már nincs más mód, mint az ezzel ide mellékelt nyavalygásból kihalászni az eszméket, az egészet stylszerűen megformálni. Ez eszmék a következők: mindenekelőtt föltüntetni a vivás művészetének fontosságát úgy általában mint különösen ránk magyarokra nézve. Azután ékesen elmondani, hogy Keresztessy mily kitűnő – a mesterek mestere volt e nagybecses és nemes szakmában. Végül arra térni, hogy mint polgár, mint ember, mint hazafi valósággal eszményszerű mintakép volt. Ha magadnak erre nincs időd, kérd meg Váradit,⁴¹ ő még javabeli fiatal, pihent erő, neki gyerekjáték lesz ezt nyélbe ütni. És ha hitelt adsz nekem, hogy elhiszed tehetlenségemet, s megbocsájtasz, hát tudasz velem és vigasztalj meg, egyébként ez állapot magamra nézve is oly borzasztón lehangoló, hogy nem tudom mit teszék kétségbeesésemben?

Üdvözöl szeretettel az, akinek az életét megmentetted,⁴² de aki jelenleg e csekély szolgálatra sem képes, és nem méltó, hogy tovább unszolja hitvány életét. –

[1895. ápr. 20. körül.]

Örök adósod
Vajda János

E levelet 3–4 nap előtt írtam, de ismét kísérleteket tettem az írással – hogy hát ha még is – és egyre nehezebben – sehogy se ment –

E levelet a költő Keresztessy József vívómester 1895. ápr. 17-én bekövetkezett halála után közvetlenül írhatta válaszképpen a közös vívómesterükről cikket kérő Kissnek.⁴³ A költő ebben az időben komolyan beteg, a szellemi kiapadásig kimerült, ha nem úgy lenne, számára lenne „gyerekjáték” mesterüket, a közös barátot, kinek nemcsak vívótermében, de asztalánál is számtalanszor szívesen látott vendégek voltak, elhunytával méltatni, annál is inkább, mert már életében több, igen elismerő cikket írt róla.⁴⁴ Egyikből idekíváncozik idéznünk, mert Kiss is jellemzi: „... Mint a vivás tanára, oly tanítványokat képezett, akik legyöztek más híres vívómestereket. ... Tünelményszerű kíváló tanítványa, ilyen volt a 60-as évek közül Papp László, később Szemző István, Gencsi, majd a mindezeknél jelesb kisbaári Kiss Ferenc, aki már mesternek is ritkítja párját és kétségbejejt a vele próbálkozó műkedvelőket nemcsak, de még a hivatásszerű mestereket is.”⁴⁵

⁴¹ Várad Antal (1854–1923).

⁴² Vajda itt válóperére céloz.

⁴³ Vö. 17. sz. jegyzet.

⁴⁴ 1882. márc. 26. 193–194.: Keresztessy József., 1884. ápr. 27.: Párvivás., 1892. máj. 21.: Keresztessy napjára. (Az első kettő a Vasárnapi Ujságban, a harmadik cikke a Pesti Naplóban jelent meg.) – A Vasárnapi Ujság 1895. ápr. 21-i cikke: Keresztessy József (1819–1895) – bár tükrözi Vajda említett „eszméit”, nem tőle és név nélkül jelent meg.

⁴⁵ A Keresztessy József-cikkben. (Vö. 44. sz. jegyzet.)

Soron lévő négy Vajda-levelünknek közös témája a költőnek Strobl Alajos által elkészített mellszobra. A megmintázáshoz a szobrászmester 1894-ben kezdett hozzá, a költő ez év novemberében így ír erről patrónusához és barátjához, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjéhez, Nagy Miklóshoz: „Négy öt nap előtt egy jó barátom erővel betuszkolt egy konflisba, elvitt Stroblhoz, aki már két év előtt ajánlkozott de én feléje se mentem, most végre engedtem, ő egy mellszobrot fog készíteni, jövő hó első felében kincs is lesz.” Panaszolja ugyanitt, hogy – bár ő két könyomatossnak is megemlítette ezt, egy hang sincsen róla a sajtóban.⁴⁶

Ami a szobor elkészülését illeti, nyers megmintázása tehető ugyan 1894-re, azonban bronzbaöntése csupán 1896-ra, amit az alább következő levelek is igazolnak.⁴⁷

11. (boríték, postai bélyegzőjén:) Bpi Posta 96. márc. 12.

Nagyságos Kisbaári Kiss Ferenc
h. ügyvéd úrnak
Budapesten
Diána-fürdő. Lánchíd téren.⁴⁸

Kedves Barátom!

Asmody⁴⁹ azt mondta, ha magáévá teszi az ügyet, – ez tán azt is jelentheti, hogy beszerzi az egészet de bizonyosra vehető, hogy valamelyest gyűjteni fog, azután vissza fogja illetőleg hozzád át fogja tanni az ívet a pénzzel együtt.⁵⁰

Ő jobb szeretné a márványt – talán beszél is eziránt Stroblal –⁵¹ nekem egyre megy – határozatok ti –

Ha Asmody után még maradna gyűjteni való, átveszem az ívet és átadom Endrődynek vagy másnak, hogy esetleg az alsó és felsőház tagjai közt hamarosan befejezze a gyűjtést –

Üdv!

(1896. márc. 11.)

híved
Vajda János

12.

Édes jó Ferim!
Nagylelkű Barátom!

Kívántad, hogy emlékeztesselek Asmódira. Jún 25e jól elmúlt, hát talán már otthon les, ha csak újra el nem utazott. Valóban méltán kíváncsi vagyok, miként járt el ez a derék úr, ki finom gentleman hírében áll, s aki irányomban mindig a legmelegebb, szinte megható jó indulatot mutatta, illetőleg nem egyszer tényleg tanúsította is!

Be bármi lett légyen eddigi eredménye, azért a kedves, szeretetreméltó Strobl ne csüggedjen el, ha netalán találkoznál vele; mondd meg neki, hogy a dolog csak késik, de el nem marad. Tavasszal mindig beteg voltam, de ősz felé, mikor a nyaralásnak vége és egész Budapest együtt les, utána vetem magamat és remélem, hogy összehozzuk az egész kívánt összeget.

Üdvözöl szeretettel
Rohitsch-Sauerbrunn VII 96
5

hálás híved
Vajda János

⁴⁶ Vö. Vajda János Összes művei, kritikai kiadás, I. 313. – A Vasárnapi Ujság valóban nem említi a Strobl-szobrot; a költő halála után megjelent cikksorozathoz csatolja a szobor képét (1897. 57. l.) méltatás nélkül.

⁴⁷ A művészettörténet, így legújabb művészeti lexikonunk, HENSZLMANN Lilla: Strobl Alajos. Bp. 1955. a szobor keletkezését 1894-re teszik. Henszlmann: „mellszobor Bp. 1894, bronz, 58,5 cm. – Elvesztett.” D. Szemző Piroska 1945 őszén látta a Nemzeti Múzeum–Történelmi Múzeum írszi folyósóján, állítólag onnan átkerült a Szépművészeti Múzeumba, de sem ott, sem a Nemzeti Galériában nem tudnak hollétéről.

⁴⁸ Az előkelő Diána-fürdő a jelenlegi Roosevelt tér (azelőtt Széchenyi tér) és József Attila-u. sarkán volt, lerombolták. Kiss a Széchenyi tér 14. sz. alatt lakott.

⁴⁹ Asmody: Gáspár Imre (1845–1910) újságíró, költő, műfordító álnéve, Vajda tisztelői köréhez tartozott. Vajda y-nal írja az álnevet.

⁵⁰ A szobor ércbeöntését társadalmi gyűjtéssel kívánták fedezni. Végül is Wlassics Gyula kultuszminiszter hozzájárult költségeihez és a szobrot a Nemzeti Múzeumban helyezte el. (VÖ. KOMLÓS: i. m. 318.

⁵¹ Strobl, aki akkor már arcképszobraival a művészi és mesterségbeli tudás magaslatán állott, a fényhatások érvényesítéséért a bronz mellett döntött.

13. [boríték:]
Nagyságos

Kisbaári Kiss Ferenc
h. ügyvéd úrnak

Lánchid-tér
Diana fürdő 2-em

Édes Feri!

Mindennap készülök hozzád, de betegség, rengeteg sok dolog, gyógymódok gyakorlása – stb. visszatartottak, no meg az iszonyú távolság (Üllői út Oh!)⁵² – de már holnap után beköltözöm a belváros kellő közepébe, azután gyakrabban meglátogatlak, ha szívesen veszed. Asmódit kétszer kerestem – de nem találtam, üzentem neki keményen, hogy küldje vissza hozzád az ívet – mindezekről közelebb személyesen nálad – addig is küldöm ezeket a holmikát, hogy a hurcolkodásnál ezzel is kevesebb terhem legyen⁵³ – hálás híved

azaz hogy inkább mondanám üdvözlő,
ölel, szellemileg csókol hálátlan

(1896 okt. 1.)

Vajda Jánosod

14. [Boríték:]

Nagyságos Kisbaári Kiss Ferenc
úrnak

Dúna fürdő
II. em.

Kedves, áldott jó Ferim!

Félév óta állapotom: lassú haldoklás, mely most már közeledik a vég felé. Még tegnap a szomszédig kijártam, de lakásodig – az nekem már istenkísértés, nagy utazás, halálos exkurzió – pedig mennyire ohajtanálak, – ahogy ohajtottalak mindig félév óta fölkeresni! A háláérzet is készített mindig, hogy jelét adjam olthatlan szeretetemnek és csodálatomnak tüneményes jóságodért – e mellett egy kissé a kíváncsiság is gyötör, hogy mi lett a szobor ügyével?

Kerestem Stroblt – sosem találtam. Már pár hete az összes lapok hozták a hírt, hogy megmintázta, másik írta, hogy márványba véste szobromat – vajon mi igaz ebből? Nem tudnál róla valamit nekem – ha lehet ezúttal írni, mert a lapok most egyszerre annyit írtak erről, valaminek kelle történni –

Itt küldöm a V.U. maradékát –

Ő Nagyságáék kezeit hódolattal csókolva
vagyok

[1896.] ~~XII~~
26

Kerepesi út 10 [I. em. 3.]

örökké tartó
hálás híved
Vajda János

A Vajda-szobrot művészettörténészeink a magyar portrészobrok egyik legszebb darabjának tartják; dicsérik annak a szuggesztív hatásnak sugárzó visszatükröződését, amelyet a költő egyénisége Stroblra gyakorolt, gazdag formai tagolását és „modellje” kialakításánál megnyilvánuló szenvedélyességét nagy kortársához, Rodinhez hasonlítják. Strobl 1894-ben nemcsak a „jubiláns” Vajdát akarta munkájával ünnepelni. Ő szintén azok között volt, akik Keresztessy József vívótermébe és otthonába jártak, az ott szerzett ismeretséget barátsággá fejlesztették. Tőle való Keresztessy mellszobra is.

15. [Névjegy:]
[Névoldal:]

Vajda János
Boldog új évet kívánok!

[hátdoldal:]

Mint múlt évben, ezúttal is nekem örömet okozol, ha gyűjteményedben elhelyezed e nekem főlösleges terhet, melyet én lakásomon nem tudok hová tenni, örökké hű, hálás

[1894. dec. 31.]

Jánoskád

⁵² Vajda ekkor az Üllői út 65. sz. alatt lakott, mint írja, költözik és át is költözött a Kerepesi út 10. sz. alá (ma Rákóczi út); sarokház volt, a költő lakása a Dohány-u. felé eső részre esett. (Vö. a VU 1897. 57.)

⁵³ A költő Kissnek – aki díjtalanul vitte válóperét – egész életében hálás volt, és amikor tehetette – újévkor mindig – ajándékokat küldött neki (vö. az általunk közölt névjegyeket!).

16. [Névjegy:]
[Névoldal:]

Vajda János

Legközelebb okvetlen meglátogatlak – De addigis boldog új évet kívánok!
[1896. jan. 3.]⁵⁴

17. levelünk címzettje továbbra is Kiss, de a levélíró már nem a költő, hanem a szerkesztő Nagy Miklós és egy héttel Vajda temetése után (1897. jan. 19-én du. 3-kor temették) írta:

Igen tisztelt Uram!

Vajda János elhunyt barátunk némely ügyei (síremlék, munkái) rendezése végett szűkebb körű értekezletet szándékozunk tartani holnapután (hétfőn, jan. 25-én d.u. 4 órakor) itt a „Vasárnapi Ujság” szerkesztőségében.

Öten-hatan leszünk jelen, s kérjük, ha ideje engedi, legyen szíves megjelenni.

[1897. jan. 2?]

Kiváló tisztelettel híve
Nagy Miklós

A síremléket Donath Gyula (1850–1909) készítette el,⁵⁵ ami a munkáit illeti, itt Nagy Miklós valószínűleg a kéziratos hagyatékának sorsát kívánta megbeszélni.⁵⁶ Nem ismeretes, hogy kik vettek részt ezen az ülésen és az sem, hogy közelebről miről, milyen eredménnyel folyt le a tárgyalás.

A síremlék elkészítése bizonyára felmerülhetett, mert a Kisbaári Kiss levelezéséből fennmaradt egy hozzá eljuttatott, arra vonatkozó gyűjtőív is az alábbi szöveggel:

Vajda János tisztelőihez.

Vajda János hamvait akarjuk emlékkövel megjelölni. Ne álljon az a sír elhagyottan odakünn a temetőben.

Akik szerettük, tiszteltük a költőt s költészetében egy nagy szellem megnyilatkozásait látjuk, tartsuk kegyeletes kötelességünknek megvédeni őt a feledéstől, mely egyértelmű volna a hálátlansággal.

Álljunk össze, számra talán kevés, de annál lelkeesebb hívei s porló hamvai fölött rakjuk maradó emlékké szeretetünk és kegyeletünk filléreit. Hadd legyen oly sírköve, melynek minden parányát benső részvét, igaz elismerés teszi méltóvá az ő nemes emlékezetéhez.

Budapest, 1897. február 10-én.

Jókai Mór
Falk Miksa
Mikszáth Kálmán
Rákosi Jenő
Vadnai Károly
Bartók Lajos
Berczik Árpád
Kozma Andor

Ágai Adolf
Rákosi Viktor
Vargha Gyula
Ponori Thewrewk Emil
Beöthy Zsolt
Szűry Dénes
Endródi Sándor
Nagy Miklós
Kisbaári Kiss Ferenc

Szana Tamás
Kenedi Géza
Ábrányi Emil
Hegedüs István
Kazár Emil
Palágyi Lajos
Somló Sándor
Négyesi László

E szövegoldalt követő lap volt a tulajdonképpeni gyűjtőív sorszámozással és a gyűjtő nevével; esetünkben a 17. sz. gyűjtőív Kisbaári Kiss Ferencet tüntette fel gyűjtőül, de az ív üres maradt, nem használta fel.

A gyűjtőív szerint a befutó összegek kezelését az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vállalta (IV., Vigadó tér 1.) és az adományokat nyilvánosan nyugtázni akarták.

Reménykedünk, hogy a közreadottakkal némiképpen hozzájárulunk a Vajda-kutatáshoz és a folyamatban lévő Összes Művek Kritikai Kiadásához. A filológiai pontosságot igen sokra becsüljük és ezért a levelek feltételezett keltezésének újból való megállapításáért, helyesbítéséért csak hálásak lehetünk.

⁵⁴ A keltezést idegen kéz – esetleg maga Kiss – jegyezte a névjegyekre.

⁵⁵ A síremléknek a tervezését Donath igen hamar elkezdhetette, mert a Vasárnapi Ujság már 1898-ban hírt ad róla (769. l.: Vajda János síremléke. Donath Gyula szoborműtervezete.)

⁵⁶ Vajda írói hagyatékának igen jelentős része Nagy Miklós birtokába került, emellett – mint írta – több száz hozzáírt levele is volt a költőtől. Mindez ma már fellelhetetlen. (Vö. KOMLÓS: i. m. 318–319.)